

ביבליוגרפיה

בנטין, שי (1997). על הקשר שבין פונולוגיה, מודעות פונמית ותהליכי קריאה. בתוך: יי שימרון (עורך). מחקרים בפסיכולוגיה של הלשון בישראל. ירושלים: מאגנס. עמ' 184-202.

Bentin, S., Hammer, R., Cahan, S. (1991). The effects of aging and first year schooling on the development of phonological awareness. *Psychological Science*, 2, 271-274.

אריה נוה*

תרצה - הגואלת שכשלה

א.

הסיפור "בדמי ימיה"¹ הוא סיפור שבו תרצה משחזרת את התהליך שהביא לנישואיה הכושלים עם עקביה מזל, שאמור היה להיות בעלה של אמה, ועל כן - מי שאמור היה להיות אביה. במהלך השחזור של נסיונות חייה תנווט אותנו תרצה אל תוך עולם נפשי שבו "האהבה" היא הערך העליון הקובע את משמעותם של חיי האדם. ממילא יובן שעולם "האהבה" הוא עולם אתיאיסטי, העומד בניגוד לעולם האמונה הדתית.² משום כך מפלתם ונפילתם של גיבורי הסיפור אינה מפלה אישית בלבד. זוהי מפלה של אידיאה נפשית ורוחנית, שאמורה היתה להיבנות על חורבותיו של העולם המסורתי, ולשמש אלטרנטיבה במקומו.

אמרנו שהעולם שבתוכו פועלות הדמויות הוא עולם חילוני, אתיאיסטי. שהרי בניגוד לעולם הדתי, שבו הערך העליון הוא האמונה באלוהים, הנה הערך העליון ביצירה זו הוא: האהבה! אלא שעגנון מוסיף לאהבה זו אלמנט נוסף ומכריע, דהיינו: אלמנט הייעוד, במובן זה שכל בן זוג מיועדת לו רק בת זוג אחת ויחידה, מעין מונותיאיזם ארוטי. וכך, כנגד האמונה המסורתית באלוהות טרנסצנדנטלית, מציג עגנון בסיפורנו את האהבה האקסיסטנציאלית. זו שקולה כנגד כל המצוות האנושיות. זוהי עיקר אמונתו של האדם החילוני. ביטולה של מצוות "האהבה" מטיל על האדם אשמה שאין דוגמתה. כך, למשל, העובדה שמינץ "גזל" את לאה מידי עקביה מטילה על מינץ אשמה מוסרית. אלא שבכך אין כל רבותא. עם זאת, בכך שמינץ מנע מעקביה את האפשרות האחת והיחידה למימוש עצמי - בכך חטא מינץ חטא קיומי נגד ההווה

* אריה נוה הוא גימלאי המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, היה מרכז המכינה הקדם-אקדמית ומורה לספרות ולתנ"ך.

האמיתית של עקביה. על-פי תורה "ארוטית" זו, "הרהורי הניאוף" של לאה תחת מינץ אינם בגדר ניאוף. אדרבא, הם ביטוי נאמן של הוויית הנשית. לעומת זאת דווקא מינץ, שנשא את לאה כדת וכדין, שמעולם לא נאף תחת אשתו, לא במעשה ולא במחשבה, דווקא הוא - החוטא!

לפי תורה ארוטית זו, גם עקביה חוטא. חטאו - כפול. ראשית, משום שוויתר ונמנע מהגשמה עצמית. השנית, בויתורו מנע את מימושה העצמי של לאה. לכן, מינץ ועקביה שותפים באחריות למות לאה. מותה הפך גם ל"מותם". במותה ציוותה עליהם... את המוות!

אבל ההתמקדות בלאה כמי שנפגעה ביותר מן "העוול הארוטי"³ היא אחד הביטויים החריפים של החילוניות שביצירה. אמרנו שכה מכריע העוול שנעשה ללאה, עד שהוא קובע את גורל הסובבים אותה. על כן, מתוך זויות ראייה זו הופכת "האשה" לדמות דומיננטית, המכריעה את גורלן של יתר הדמויות. "היגיון" זה של הסיפור, מבחינת היהדות המקובלת, הוא "שערורייה". זאת מפני שלא אדם היא, ולא אלוהים. אשה, ולא איש, ומפני שבמחשבותיה "נאפה" תחת אישה. טרנספורמציה רוחנית ומוסרית זו מסתברת רק על רקע ההנחה שהמציאות הרוחנית בסיפור זה היא אתיאטיסטית ונובעת מן "המונותיאזים הארוטי", שאת עקרונותיו תיארו למעלה.

ההבחנה בין המונותיאזים הדתי לבין המונותיאזים הארוטי מובילה להבחנות ומסקנות נוספות. שהרי, במקום העולם הדתי הנעוץ בעולם מטפיזי, הנה העולם של המונותיאזים הארוטי נעוץ בפסיכולוגיה. במקום הדומיננטיות השוביניסטית של הגבר בעולם הדתי, ניצבים אנו בפני דומיננטיות פמיניסטית. בעולם הנעוץ במטפיזיקה - זכות הבכורה לגברים. בעולם הנעוץ בפסיכולוגיה - זכות הבכורה לנשים. ואכן לאה, מינטשי ותרצה הן הצירים שסביבן נעה היצירה. הגברים - הם דמויות משניות. וכך, מותה של לאה קובע את האווירה ואת המשמעות של היצירה. לאה, זו האשה שכל עולמה נע בין החלון לבין המיטה, היא הציר שסביבה סובבת היצירה. אם לאה היא הציר, תרצה היא המנוע, שהרי אף-על-פי שגם עקביה נפגע מביטול הנישואין, תרצה, ולא עקביה, היא הנוטלת על עצמה את מפעל התיקון. עקביה נגרר, נגרר בעל כורחו.

הבחנה אחרת בין העולם הטרנסצנדנטלי של האמונה הדתית לזה של העולם האקסיסטנציאלי של המונותיאזים הארוטי, קשורה במוות. בעולם טרנסצנדנטלי של אמונה, אין האמונה מחייבת התגשמות ב"כאן ועתה". מה שאין כך לגבי האמונה ב"אהבה" כערך עליון. זו תובעת התגשמות ב"כאן ועתה". משזו בוששה לבוא, יתפוס המוות את מקומה. משום כך, כשלוך האהבה שבין עקביה לבין לאה יהפוך את העולם לעולם של מוות.

הסיפור פותח בלאה שמתה בדמי ימיה. מינטשי אף היא בחזקת מתה: "ורוח קרה עלתה מן המילים. זאת הקרירות בגעת מצחי במצבת אמי עליה השלום" (עמוד יז). מינץ אף הוא בחינת מת: "כצל יהלוך על הארץ, לא נשאר עליו בלתי אם עורו על גווייתו" (יג). עקביה מזל אף הוא בחינת מת: "ומזל פבה את המנורה" (יא). "וצנת פתאום חלפה על אצבעי" (כד). קור תמידי אופף את גופו. גם גוטליב, בעלה של מינטשי, בחינת מת, כי ב"מות" אשתו - "מת" גם גוטליב. ולבסוף תרצה עצמה "מתה" בדמי ימיה.

האהבה הגדולה בין עקביה לבין לאה הולידה מוות. נסיונה של תרצה לשדך בין החיים לבין "המוות" הוליד אף הוא מוות. יצירה זו מסתיימת במפח נפש, מפני שהיא מציגה את העולם הגוסס של המסורת הדתית, אבל מכירה בכך שהעולם התוסס של האהבה אף הוא אינו מוביל לשום מקום.

ב.

הדומיננטיות של המוות צפה כבר מראשית הסיפור. מוות הוא היסוד המעצב את היצירה כולה. הדמויות פועלות בחסות ממשלת המוות.

בפסוקי קינה, הלקוחים כאילו מתוך מגילת איכה, מתארת תרצה, בפתוס רב, את ימיה האחרונים של לאה. התהליך שבו שמה לאה קץ לחייה מתואר כתהליך של אפותיאווה, כאילו הפכה לאה למלאך או ל"אלוהות"⁴. "ובדברה כמו נפרשו כנפים זכות ויובילוני אל היכל הברכה" (ו). או, "כנפי השמלה הלבנה השיקו בחלל החדר האפל למחצה" (ז). מתוך גופה השוקע של אמה שומעת תרצה רק את קולה: "מה אהבתי את קולה" (ה), בחינת: "קול ודברים אתם שומעים ותמונה אינכם

רואים" (דברים ד', י"ב). גם גופה כאילו הולך ומתפוגג ולא נשארה אלא הצללית הרוחנית: "צללי גוה הבהיקו מתוך המראה" (ו).

יחסה של לאה אל המוות הוא יחס רומנטי, ככלה ההולכת לקראת אהובה. היא לובשת את שמלתה הלבנה החדשה, הדומה לבגדי הכוהן עם כניסתו אל תוך ההיכל, הוא "היכל הברכה" בלשונה של תרצה, הוא היכל הנצח, הוא היכל המוות. הצבע הלבן הוא גם צבע התכריכים, צבע המוות. כזכור, טעה אחי אביה של תרצה בחשבו שלאה היא האחות. תרצה מגחכת על טעותו. לדבריה הוא לא ידע שהיא "החולה". אך גם תרצה טועה. תרצה לא הבינה שלאה היא "הכלה", הכלה בתכריכים, הפוסעת לעבר כלולותיה עם המוות. האופי המאגי של "כלולות המוות" עם רוחו של עקביה מזל מתבטא בריטואל המדוקדק, בשליטה העצמית ובשלווה האלוהית, שבה שמה לאה קץ לחייה. אחד לאחד אוספת לאה את מזכרות אהבתה, הכתבים, המפתח והחוט, וזורקת אותם אל תוך התנור שרק גחלת אחת הבהבה בו, הגחלת שהיא הסמל לגחלת האהבה האחרונה שבלבה. "והתנור ארובתו סתומה", וכבר מבעוד מועד דאגה לאה להגיף את החלון. וכך ישבה, על-יד תיבת המכתבים, ותשאף את העשן עד הערב. תמונת החדר המלא עשן מעוררת את האסוציאציה של התגלות ה' לישעיה הנביא (פרק ו'). וכך, כחזיון של התגלות אלוהית פוסעת לאה אל מותה. ועל כן, מה אירונית היא הכרזתה של תרצה: "בערב שבת מתה אמי כאישה צדקנית מתה" (ח). בעיני תרצה, מות אמה ערב פסח וקבורתה "ערב פסח בין השמשות" הם עדות לצדקתה. אולם מאחר שאין ספק שבמו ידיה שמה לאה קץ לחייה, הרי מבחינתה של לאה, מותה הוא מוות מתוך מחאה נגד האלוהים שמנע ממנה את אהובה. אבל מותה הוא גם מחאה נגד הנשאים בחיים. היא, לאה, תהפוך להם את חג הפסח לחגא. אך לא רק את חג הפסח תהפוך לאה לחגא, אלא גם את יתר החגים תהפוך לחגא ולחגאות.

במותה השיגה לאה מה שלא השיגה כל ימי חייה. היא נישאה לרוחו של עקביה מזל ב"חתונת מתים". במותה זכתה לאה בשליטה מלאה על חייה. זאת בניגוד לשליטתם של האחרים על חייה בעודה בחיים. הם שמנעו ממנה את עקביה מזל. הם שהועידו לה "מרחב חיים" בין המיטה לבין החלון. אבל עתה גורלה בידיה, כי לאחר ששאפה את העשן אל ריאותיה, בשקט, בשלווה ובאומץ, היא משוחחת עם מינטשי

על מותה הקרב, ואחר-כך שולחת אותה לביתה להכין צורכי שבת. לאה שולחת את האחות המטפלת בה הביתה, ועל בעלה מצווה היא שלא ייכנס לחדרה. מה עלובים היו חייה - מה הרואי הוא מותה! במותה הוכיחה לאה את נאמנותה לאהבתה ולעקביה מזל.

מכאן ואילך תקבל תרצה על עצמה את השליחות לתקן את העוול שנגרם לאמה. תרצה תוכיח עצמה כבת נאמנה לאמה. אולם האם היתה לאה נאמנה לבתה? "מה אהבתי את קולה", אומרת תרצה, כשהיא באה להסביר מדוע פעמים הרבה היתה פותחת את הדלת למען תשאל לאה: מי בא? "ילדות היתה ביי" - כך מנמקת תרצה, נימוק נוסף, את "משחק" פתיחת הדלת. אין ספק כי בעיני תרצה היה זה "משחק" או "תמרון", כדי לשמוע מדי פעם את קולה המתוק של אמה. אולם, האם היה זה "משחק" גם בעיני לאה? התשובה הברורה היא: לא! בעיני לאה לא היה זה משחק. לא לתרצה התכוונה לאה בשאלתה מי בא?⁵

לאה האמינה כי עם פתיחת הדלת ייכנס, לא פחות ולא יותר... עקביה מזל בכבודו ובעצמו. והראיה: ביום מותה, ביום שבו התייאשה לאה סופית מן האשליה שעקביה מזל יבוא לגאול אותה ממחלתה, באותו יום שבו ישבה וקראה במכתביו, פתחה תרצה, כמנהגה, את הדלת שלוש פעמים, ואילו לאה לא שאלה: מי בא? אילו ידעה תרצה שקולה המתוק של אמה, שאותו כל כך אהבה, אינו מכוון אליה, אילו הבינה תרצה שלאמה אין כל יחס אליה, כי אז, קרוב לוודאי היתה כל הטרגדיה נמנעת.

ג.

קיימת נטייה להתייחס לתרצה כנערה בעלת "רמת תודעה נמוכה". ניתן לסכם את הטענות בהיגדים הבאים:

1. סיפורנו הוא סיפור אירוני. גיבורתו אינה מבינה עד הסוף מה שמבינים הקוראים.⁶
2. תרצה אינה מבינה מה שהמחבר דורש שאנחנו נבין; שסיפורה הפשוט דן בשיבושים רדיקליים בשני תחומים בחיי הפרט ובחיי הכלל: האהבה והמסורת.⁷
3. תרצה חושבת שנישואיה עם עקביה מזל מתקנים את המעוות בחיי עקביה, שלא הורשה לו לשאת את בחירת לבו לאה. אבל תרצה

אינה מבינה שיש בנישואיה מעין גילוי עריות כפול (מבחינה פסיכולוגית, אבל לא מבחינה הלכתית): היא נשואה לאדם שהיא אהובה של אחרת... והוא נשוי לבתה של אהובתו הפוטנציאלית, לבתו, כביכול.⁸

4. תרצה כותבת לפי תומה, מוסרת לנו את כל הפרטים שהיא יודעת ואינה מעלימה דבר. אבל אינה מבינה איך מתקשר פרט לפרט, ואיך נוצרת על-ידי התקשרות זאת מערכת סיפורית שמשמעותה מנוגדת ניגוד דיאלקטי למשמעות הסיפור בעיניה.⁹

אבל כנגד זאת, נבקש אנו להוכיח ש"רמת התודעה" של תרצה רחוקה מלהיות "נמוכה", וכי מה שנדמה כ"תודעה נמוכה" הוא ביטוי להתכחשות נפשית הכרחית, מבחינתה של תרצה, ליחסי העריות הפוטנציאליים של אמה. זאת משום שלדעתנו לא "רמת תודעה נמוכה" מונעת מתרצה להבין את פשר אהבתה ואת פשר מותה של אמה, אלא נטייתה של תרצה להכחיש כל קשר של אמה ל"עריות". כי תרצה הנשואה לעקביה, שהיה אהובה של אמה, מסרבת להודות שבמובן מסוים היא ואמה חולקות את יצועו של אותו גבר. באמצעות הכחשתה תשחרר תרצה גם את עצמה מחטא זה. האלהתה של אמה היא אחד האמצעים שבעזרתו תבקש תרצה לשחרר את אמה מכבלי הארציות, החומריות והמיניות של העולם הזה. לכן אם תרצה, לכאורה, אינה תופשת מה שהיתה תופשת כל נערה בגילה, הסיבה לכך אינה אינטלקטואלית אלא פסיכולוגית או מוסרית.

בצאתנו מנקודת מוצא זו, נוכיח שרמת המודעות של תרצה גבוהה יותר ממה שמייחסים לה, הן בתחום המשמעויות הכוללות של חייה והן בתחום היזמה האישית, שעיקרה הכנעתו של עקביה מזל לרצונה. אנו מאמינים שנוכל להוכיח שתרצה היא אישיות המכוונת את חייה לרצונה. נוכיח שתרצה אינה "מריונטה" בידי מינטשי ובידי אביה. יתרה מזו: אילו היתה תרצה "מריונטה", לא היו מינטשי ואביה של תרצה משיגים את אשר לכאורה ביקשו להשיג.

כדי להוכיח כי תרצה מבינה את משמעות העריות שמשפחתה מעורבת בה וכי מבינה היא את הקשר שבין "מצב העריות" לאבדן האמונה הדתית, נפתח במונולוג שלה, לאחר שמינטשי חשפה לפניו את סוד אהבת אמה לעקביה מזל.

ואלה עיקרי הרעיונות במונולוג של תרצה, הפותח במלים "על משכבי בלילות..." (טז):

"גילוי עריות": "לו נישאה אמי למזל".

המקריות שבקיום: "מה היה? ומה הייתי אני?"

רפלקסיה: "ידעתי כי מחשבות שוא הן" (אלא שמתוך ההמשך

יתברר שיש בהן ממשות יותר מהממשות עצמה).

בעיית הצדק: "על נעשה למזל".

המרד בתרבות: (כפועל יוצא של האנרכיה האנושית): "אדור... ביערות ואשכח את יגוני".

נגד ההשגחה: "הנה ידידתנו החביבה תקוב חור ברקיע, אמר מר

גוטליב בשחוק... ואני שחקתי עמו מכאב לבי".

מיאוס עצמי: "כתועבה הייתי לנפשי..."

רחמים וכעס על

"שני אבותיה":

"יש אשר רחמתי על אבי ויש אשר כעסתי עליו

בלבבי. גם במזל חרה אפיי".

חורבן העולם: "זכרתי את ילק הבית בהכותו בקירות ביתנו..."

הפסינציה שבמוות: "והמות לא הפחידני עוד".

הפסינציה שבגילוי

עריות:

"איש ואשה בשר אחד. ולמה אהגה בצפונותיהם?"

מונולוג זה חושף את מלוא תודעתה הגבוהה של תרצה. בוודאי זה, לפנינו ביטוי חריף, יחיד במינו, הקושר את האלמנטים של "גילוי עריות" ביסודות של כפירה וביסודות של מוות. אלא שיש להדגיש כי "חלון האופל" הזה שנפתח לפני תרצה, בצורה מושגית כזאת, ייסגר. תרצה לא תוסיף לחשוב בדרך מושגית-מופשטת, אבל "הצללים" יוסיפו לרצד לנגד עיניה. מכאן ואילך, "יתברור" לעצמה תמונות ובבואות, שהנושא שלהן הוא לכאורה "כפל דמות"¹⁰, אך למעשה אינו אלא ביטוי ל"גילוי עריות" בווריאציות שונות.

השיטתיות שבה חושפת תרצה "כפלי דמות", או השיטתיות שבה אלה נחשפים לפניו, הם עדות לכך שבעיית העריות מטרידה אותה, אף-על-פי שאינה נותנת לה ביטוי מושגי.

אלא שעצם הקביעה שרמת המודעות של תרצה "נמוכה", כשהיא לעצמה אינה אומרת הרבה; מפני ש"רמה" ו"גובה" נמדדים באופן פרופורציונלי

לסביבה. דהיינו ל"ירמתם" ול"גובהם" של אלה שסובבים אותה. והנה יתברר לנו שמבחינת המודעות לסכנת העריות, הצפויה לתרצה אם תינשא לעקביה מזל, אין איש מן הסובבים אותה מודע לה, ואין איש אשר יזהיר אותה מפני ה"חטא" האורב לה בפתח.

הנה למשל עקביה מזל, הדוחה בכל תוקף את הצעת הנישואין שלה, לא העלה אפילו פעם אחת את החשש ל"עריות". יתרה מזו, בשיחה הארכנית על תולדותיו ותולדות אמו, בסוף אותה שיחה, מעירה תרצה: "אפס את אמי ואת אבי אמי לא הזכיר" (לו). או בשיחה הגורלית ביער, מזהיר אותה מזל מפני נישואין עם איש מבוגר כמוהו (מז). גם כאן אין הוא מזכיר את אמה ואף לא את החשש ל"עריות".

יתרה מזו, דומה שנקשר קשר של שתיקה בין עקביה מזל לבין תרצה: "וטרם יפרד מעלי הביט בעיני. ואומר בלבי אתה יודע כי ידעתי כי יודע אתה את צפונותי. בכל זאת אכיר לך תודה אם לא תזכירני את אשר ידעת" (כח). משמע, תרצה ועקביה קשרו קשר שבשתיקה שלא לערב את העבר בחיי ההווה. קשר של שתיקה זה יש בו כדי להסביר את שתיקתה של תרצה ביחסה לחיי האהבה של אמה. זו השתיקה שבגללה נוצר הרושם כאילו רמת התודעה של תרצה "נמוכה".

כי מצד שני, ובניגוד לכל מה שאמרנו למעלה, הנה במה שנוגע למאמציה של תרצה לכבוש את לבו של עקביה מזל, כאן מגלה תרצה את מלוא עצמתה, האינטלקטואלית והמניפולטיבית, המעידה על התחכום, על ראיית הנולד ועל שליטה מלאה במצבים המזדמנים בדרכה. דבר אין לכל אלה עם "רמת תודעה נמוכה". ניתן תחילה את דעתנו למניפולציה שעושה תרצה בעקביה מזל ובכלבו (כ"ט). בדיונו הנוכחי נתעלם ממשמעות המניפולציה, ונעסוק רק ב"רמת התודעה" של תרצה הנחשפת באמצעותה.

דהיינו¹¹, כיוון שראתה תרצה שבשיעוריו בסמינריון אין מזל נותן דעתו אליה, החליטה "ללכוד" אותו, כשהיא מנצלת את מנהגו לטייל בשדה בשעות הערב. לכן, במקביל, התחילה תרצה גם היא לטייל בשדה, כשהיא נמנעת מכל פגישה עם מי מחברותיה. זאת על מנת שתוכל להיפגש עמו ביחידות. והנה, ערב אחד ראתה כלב גדול נובח, ואחרי הכלב "קול רגלי איש" (שם).¹²

תרצה מזהה כי מזל הוא. מכאן ואילך עדים אנו למערכת מניפולציות שמפעילה תרצה על מזל. תחילה בדרך של "עלילה", כאילו נשך אותה כלבו, עד שכל עצמותיו ירחפו מפחד. אחר-כך תוך כדי רגע, משהסירה את המטפחת, מצליחה תרצה לעורר אותו לצחוק גדול. בסיומה של אותה פגישה, נועצת הצעירות הזאת מבטיה במי שאמור היה להיות אביה, הוא זה שכרגע הוא המורה שלה, ומצווה עליו שלא "תזכירני את אשר ידעת" (שם).

אלא שבכך לא הסתיים "התרגיל" שעושה תרצה למזל. שהרי מתוך מה שהיא מכירה את עקביה, מתחרטת תרצה על שלא השלימה אותו תרגיל. היה עליה להביא את מזל לביתה, ובכך להשלים את המלאכה. ב"תרגיל" זה או ב"תעלול" שעשתה תרצה למזל מתגלים מערך חשיבה סיבתי, תכליתי, ומערך כמעט מושלם של ביצוע. אלא שבכך לא תמה המלאכה. כי בעקבות הצלחתה ומתוך דבקות במטרה ממשיכה תרצה בבית הכורך את המלאכה שהחלה בה בשדה. וכך, בפגישה מקרית לכאורה, מבצעת תרצה טקס אירוסין (מג), בעזרת אותו "מזרח" שבנוכחותו התארסו בעבר לאה ועקביה. אמת, לפנינו חיקוי! אבל עצם הנכונות להעז ולחקות - הוא עצמו מקוריות! וגם בכך לא הסתיימה "שליחותה" של תרצה. כי בהיותם ביער (מד), הוכיחה תרצה פעם נוספת את עליונותה על מר מזל. במבט חודר, חסר אשליות, מתארת היא את דמותו העלובה: "ומזל נבוך... ומזל חיזור, עיניו כמו כבו, רק על שפתיו רחף צחוק משונה". תרצה מלגלת על דבריו חסרי הפשר: "ומרדף אמרים". בצורה סרקסטית, כמי שמכירה את אופיו העלוב, היא מצפה לשמוע את דברי דאגתו על עניין שלא היה ולא נברא: "חשבת כי ישאלני הנרפאה ידך מנשיכת הכלב?" בעזרת הבכי מוחקת היא את התנגדותו החלושה. "נהיה נא ידידים טובים", מציע לה מר מזל. וראו באיזה קלילות ובאיזו החלטיות מנפנת הצעירות הזו את מר מזל המבוגר ממנה: "ואקרא ידדים, מה שנאתי את הרומנטיקה הזאת" (שם). היא הצעירה מלמדת את המבוגר ממנה שרומנטיקה מסוג זה אינה מתאימה למבוגר כמוהו, ואפילו לצעירה כמוה. אבל הפעם, שלא כבפעם הקודמת, תשלים תרצה את המלאכה. הפעם היא דוחה כל ניסיון של התחמקות: "ומזל אמר עוד נקח דברים. ואשאל, מתי? מתי?" גם כאן חושפת תרצה את ביקורתה כלפי אולת היד של מזל. וכך, עד הרגע האחרון אין תרצה מרפה מן הרסן שבו מחזקת היא את מזל. שהרי בתשובה לשאלתה "מתי?", עונה

מזל תשובה בלתי מחייבת: "מחר לפנות ערב ביער". ועל כך לוחצת תרצה: "באיזו שעה?"

אין ספק שתרצה, כפי שהיא מופיעה בסצנות הנזכרות, מוכיחה את עצמתה, את שליטתה, את יכולת המניפולציה שלה, את כשרון ההסתכלות שלה, את סגולות הביקורת שלה, את הסרקזם ואת יכולתה לנצל את כל אלה לשליטה על מזל. משום כך, ובגלל כל אלה, אין לומר על תרצה שדרגת המודעות שלה "נמוכה". אלא שבניגוד ל"רמת התודעה הגבוהה", נאמר כך, שמגלה תרצה במהלך "כיבושו" של עקביה מזל, אין תרצה מגלה "רמת תודעה" מקבילה כאשר מדובר ביחסיה לאמה. בפרשה זו, יש להודות, אין תרצה קושרת בין מות אמה לבין אהבתה הנכזבת לעקביה מזל. ממילא אין תרצה מבינה שיש משהו יוצא דופן במעשיה של אמה ערב מותה. תרצה איננה מבינה מדוע קראה לאה את המכתבים ערב מותה. אינה מבינה מדוע שרפה אותם. מדוע לבשה בגדים לבנים? ומדוע היתה אמה נוהגת לשבת אל החלון?

מה שמוזר לגבי "תודעתה הנמוכה" של תרצה בתחום זה הוא, שכל נערה בת גילה היתה תופשת ללא כל קושי שכל מעשיה של לאה נגזרים מאהבתה הנכזבת. מדוע, אם כן, אין תרצה תופשת זאת? מה גם שכפי שכבר גילינו לגבי תבונתה של תרצה, זו כבר הוכיחה את עצמה בעניינים יותר מורכבים! התשובה לתמיהה זו נעוצה ברעיון שבגלל נישואיה עם עקביה מזל, אין תרצה מסוגלת לראות את אמה ואת עצמה כ"שותפות" ליצוע של אותו גבר. משמע: הפסיכולוגיה קובעת את רמת ההכרה! ולכן, על מנת "לחלץ" את אמה מחשד של עריות, מתייחסת תרצה אל אמה כאל "אלוהות". בכך "משחררת" תרצה את אמה מ"כבלי הארציות" ומ"כבלי העריות". לא "רמת התודעה" מונעת את תרצה מחדירה למהות יחסי העריות שבין אמה לבין עקביה אלא, להפך, יחסי העריות הפוטנציאליים מנעו ממנה את האפשרות לראות ולהבין מה שכל נערה בת גילה היתה מסוגלת להבין מעצמה.

לאור האמור למעלה, אין ספק שקיימת שניות ביחסה של תרצה לבעיית "העריות". כי, מצד אחד, חוויית העריות היא חלק בלתי נפרד מהווייתו, שהרי נשואה היא למי שאמור היה להיות אביה. אך, מצד שני, מבחינה פסיכולוגית ומוסרית מבקשת היא להכחיש את קיומה של אותה חוויה,

הן לגבי עצמה, ובעיקר לגבי אמה. הסתירה בין הוויית העריות שהיא חיה בתוכה לבין תודעת העריות שאותה מבקשת היא להכחיש, מוצאת את פתרונה בביטויים התמונתיים של "כפלי דמות", השזורים לאורך היצירה, במובן זה שעיניה ואוזניה של תרצה כרויות לכל גילוי של "כפל דמות". ועל כן לא נטעה אם נאמר ש"כפל הדמות" אינו רק מציאות אובייקטיבית שאותה מתארת תרצה, אלא בעיקר חוויה אישית, או מערכת חוויית אישית, שאותן בוררת תרצה, משום שחוויה זו של "כפל דמות" היא הביטוי האוטנטי של הווייתה. מה שגורם למחשבה ש"רמת התודעה" של תרצה נמוכה - הוא חוסר יכולתה לתת ביטוי מושגי לחווייתיה. אבל לגבי עניינה המורכב, קשה לדרוש ממנה שתהיה דמות רפלקטיבית, שעולמה הפנימי יזכה לביטוי עיוני. על כן אין פלא אם "קורא רגיל" מסוגל להבין את עניינה טוב ממנה. וזאת משום ש"הקורא הרגיל" אינו מעורב עד עומק נשמתו בחיים אמפיוולנטיים, קוטביים, לאין מוצא. לכן קל ל"קורא הרגיל" להבין ולשפוט באופן אובייקטיבי. גורלו אינו תלוי באופן שהוא מבין את הסיפור. לא כן תרצה. מעורבותה מונעת ממנה בהכרח ראייה אובייקטיבית. תרצה אינה "קורא רגיל" הקורא את סיפורה. תרצה חיה את סיפורה. לכן אופן הבנתה הוא גורלי בשבילה. הוכחה לכך שתרצה מבינה באופן רגשי את ההוויה של "שורש העריות" העומד ביסוד נישואיה עם עקביה מזל, מוצאים אנו בתגובת הבכי העומד לפרוץ מתוכה כאשר ראתה את אביה ואת בעלה מתבוננים בה בעיניים אוהבות, כאשר "נדמו זה לזה" (נד). אבל תרצה אינה מסתפקת בביטוי רגשי, אלא מנמקת אותו בעזרת תמונה שראתה בעבר, בבית מינטשי, כאשר זכרה שהבן התינוק של אשת אחיו של גוטליב בעלה לא היה מסוגל להבחין בין אביו לבין דודו (כה). משמע: כמו שהתינוק אינו יודע להבחין בין אביו לבין דודו, כך גם תרצה, שאינה יודעת להבדיל בין בעלה לבין אביה. משמעות הסיפור והאנלוגיה הצמודה אליו היא:

א. תרצה מבינה את התמונות.
ב. תרצה בוררת אותן.
ג. תרצה יוצרת את הקונסטלציה שבמסגרתה מופיעות התמונות.

דוגמה מאלפת לאופן שבו יוצרת תרצה את המציאות, ואף מפרשת אותה, מוצאים אנו בקטע שבו מספרת תרצה על מינטשי שהגידה לה יותר ממה שחפצה. ופתאום, כמו להשכיחה את אשר דיברה, סיפרה

מינטשי על הבהלה שתקפה אותה כאשר לא ידעה להבחין בין בעלה לבין אחיו התאום הדומה לו (כד). התבוננותה של תרצה היא חדה ונוקבת:

א. תרצה מרגישה שמינטשי מבקשת להשכיחה את אשר סיפרה.
ב. תרצה מבינה שהסיפור האישי של מינטשי נועד להשכיחה את אשר סיפרה מינטשי.

ג. תרצה מבינה שהסיפור שנועד להשכיחה הוא הממחיש את בעייתן של מינטשי ושל תרצה.

שהרי למינטשי שני בעלים, עקביה וגוטליב, ואילו לתרצה שני אבות, שהם גם שני בעלים. ונוסיף על כך את דבריו של ג' שקד, אשר בדיונו ב"סיפור פשוט" קובע כי: "בניגוד לדוסטויבסקי או י"ח ברנר, ובדומה לטולסטוי, אין 'דמות המספר' של עגנון וגיבוריו (ברומן זה) דמויות מהרהרות, שעולמן הפנימי זכה לביטוי עיוני. הם אינם סוקרים את ישותם"¹³. לדעתנו, דברים אלה נכונים גם לגבי הסיפור "בדמי ימיה". ומשום כך, אף-על-פי שתרצה אינה נותנת ביטוי מושגי אינטלקטואלי לטרגדיה שלה, אין פירוש הדבר שאינה מבינה אותה.

ד.

הפרק המתחיל עם שובה של תרצה מן היער, לאחר שכפתה את רצונה על עקביה מזל (מה-נ), הוא פרק "המאבק"! מוזר, עד כמה שהדבר יישמע, באורח סובייקטיבי מאמינה תרצה כי אביה ומינטשי עלולים להתנגד לנישואיה עם עקביה מזל, על כן רואה היא צורך לכפות גם עליהם את רצונה. אמרנו שמאבק זה הוא מוזר, משום שאליבא דכולי עלמא, היו אלה מינטשי ואביה שניתבו אותה אל זרועות עקביה, והנה, לפתענתו, דווקא כנגדם מנהלת היא את המאבק. באשר למאבקה באביה, דומה שהמאבק קשור ב"נישואי העריות" שלתוכם עומדת היא להיכנס. ובאשר למינטשי, הבעיה מורכבת יותר. ויש להדגיש כי מאבקים אלה של תרצה, שאנו דנים בהם, מתנהלים לאחר שתרצה אירשה לה את עקביה מזל, או מכל מקום, רואה את עצמה מאורשת לו. מבחינה אישית, כבר הכריעה תרצה את הכרעתה: "ידעתי כי עלי להתנפל על צוארי אבי... אבי הטוב... צעק לבי בקרבי... אבא אמש נתארשתי" (מו). ובאשר למינטשי: "ומדוע לא תברכיני במזל טוב?" וכלה בהכרזתה הדרמטית: "אולם אני חובתי אעשה... חובת אשה נאמנה האוהבת את

בעלה" (מח). משום כך לא נטעה אם נאמר, שתרצה מבקשת את הסכמתם למעשה שכבר נעשה. היא מבקשת את אישורם. בתהליך "האישור" - חמישה שלבים:

1. החלום;
2. העימות עם מינץ;
3. העימות עם מינטשי;
4. המחלה;
5. האישור!

החלום הוא השלב הראשון במאבקה של תרצה למען אישור נישואיה; אלא שהחלום מציג בפניה יסודות מאיימים, שעיקרם אזהרה מפני העריות. עיקר האזהרה מופיע בהכרזת הזקנה: "לא בת לאה את? הלא בת לאה את... הטלאים אינם יודעים את מקום המרעה אשר רעו אמותיהם" (מו). דהיינו: לאה ובת לאה רועות באותו מרעה. עקביה מזל הוא מקום המרעה המשותף של האם ובתה. תרצה פוטר את החלום כלאחר יד. תרצה אינה נרתעת. העריות מאיימים עליה אבל גם מרתקים אותה!¹⁴

השלב השני במאבקה של תרצה מכוון, כאמור, לעבר אביה, מינץ. יש הסבורים שלפחות בתת-מודע שלו ביקש מינץ לנווט את תרצה לחיקו של עקביה מזל.¹⁵ רעיון זה של התת-מודע מקובל עלינו, מפני שכיום, בהשפעת הפסיכואנליזה, מכירים אנו בקיומו. אלא שבכל זאת ראוי היה להוכיח את קיומו ככוח פועל ביצירה. והנה ביצירה זו ניתנה לנו ההזדמנות להציף לנבכי התת-מודע של מינץ, וזאת בעזרת תרצה. שהרי, במידה שתרצה מבקשת להתייחס לתגובותיו הרגשיות של אביה (התת-מודע שלו), לקראת אפשרות נישואיה עם עקביה מזל, הרגשתה היא שאביה מתנגד לנישואיה. למשל, תוך כדי ביקורו של אביה, בשעת מחלתה, מייעץ לה אביה שלא תרד מן המיטה. עונה לו תרצה: "לא, כי ארד קראתי כמתעקשת, דמיתי כי ימאן אבי לתתי ללכת אל חתני" (מו). ובהמשך: "אולי יסלח לי כי עשיתי דבר אשר לא יעשה. אבי הטוב, אבי הטוב, צעק לבי בקרבי... חפצתי להוריד את עיני... ואקרא אבא האם לא שמעת?" (מו-מז).

שני נושאים עולים כאן, בעת ובעונה אחת, על הפרק: בזעקותיה, מגיבה תרצה כנגד ההתנגדות הצפויה של אביה לנישואיה, אבל גם חרדה היא למחשבה שעשתה דבר אשר לא ייעשה, כי עומדת היא להינשא למי שאמור היה להיות אביה, ובכך חזרנו אל הנושא של "גילוי העריות". ועוד, בכעסה על עקביה מזל על שלא בא לבקרה בשעת מחלתה, מייחסת תרצה את התנהגותו לפחדו מפני אביה: "רגע קצפתי עליו כי מוג לב הוא, כי ירא הוא את אביי" (מט). הפחד שמייחסת תרצה לעקביה הוא בעיניה ראייה נוספת לכך שאביה, בתת-הכרתו, מתנגד לנישואיה עם עקביה. כך גם בתגובתה של תרצה לבשורת אביה, לאחר החלמתה, כי בלכתם לפקוד את קבר אמה, תפגוש שם את עקביה מזל. תרצה מגיבה בתדהמה: "נדהמתי והשתוממתי לשמועה הזאת" (נ). ברור מכל אלה, כי בתודעתה או בתת-תודעתה, אין תרצה מרגישה כאילו "רוקדת" היא לפי החוטים שמושך אביה ב"תת-תודעתו". להפך, לפי הרגשתה נלחמת היא ב"תת-מודע" של אביה, המתנגד באמת לנישואיה עם עקביה מזל. אמנם, ההרגשה הסובייקטיבית של תרצה, כאילו אביה מתנגד לנישואיה עם עקביה מזל, אין בה כדי לסתור את ההנחה בדבר רצונו התת-מודע להשיאה לעקביה מזל, ועם זאת אין בה כדי לאשר זאת. מכל מקום, אין לשלול את החשיבות שיש להרגשה הסובייקטיבית של תרצה ביחסה לתת-מודע של אביה. ההרגשה של תרצה, כאילו פועלת היא בתוך "עולם עוין" - חשובה כשהיא לעצמה. והראיה: החלטתו של אביה להשיאה דווקא ללנדא! מינץ שולח את השדכן גוטסקינד ואף מזמן אותו לפגישה בביתו (כט-לא). מינץ ממליץ בפני תרצה על לנדא (לה). והנה בדרך אגב, כאן לפנינו ראייה שכנגד, או ראייה לשלילת ההנחה כאילו תרצה נתונה להשפעת רצונותיהם של אביה או של מינטשי, שהרי חרף רצונו המוצהר של אביה להשיאה ללנדא, וחרף הרגשתה הסובייקטיבית והאובייקטיבית כי אביה ממליץ עליו, דוחה תרצה את לנדא באופן מוחלט: "בכל זאת לא דברנו דבר" אומרת תרצה, "כי הקיפה הדממה את לבי. גם לנדא החריש, רק לרגעים דיבר אל הסוסים" (לט).

אף-על-פי-כן ובכל זאת, מצד אחר אי-אפשר להתעלם מן המחשבה, שבסתור לבו ביקש מינץ שתרצה בתו תינשא בכל זאת לעקביה מזל. שהרי, בסוף סיפורה מתוארים יחסי קרבה מיוחדים בין מינץ לבין

עקביה מזל. לפעמים שורה על יחסים אלה אווירה של איום נסתר: "ואנכי עומדת על המשמר, פן תפרוץ חלילה מלחמת דברים בין אבי ובין בעליי" (נג). אבל ביסודו של דבר, יחסים אלה הם יחסי כפרה. מינץ מביא ספר מארון ספריו מנחה לעקביה מזל. מינץ ועקביה מרבים לשוחח: "זה מדבר וזה יעננו. ככה יעשו כל הלילות" (שם). האין כאן יחסי אשמה וכפרה? אם כן, האם לא ייתכן שמינץ "הסגיר" בכל זאת את תרצה לידי עקביה, על מנת לכפר על חטאו? אין ספק כי באשר לנישואיה האפשריים של תרצה עם עקביה מזל, קיימת אמביוולנטיות קוטבית בנפשו של מינץ.

האמביוולנטיות היא אכן קוטבית, אבל גם נסתרת וכמוסה מתודעתו ואפילו מרגשותיו של מינץ. כנראה, ההתנגשות בין הרצון לכפרה מצד אחד לבין הפחד מפני העריות מצד שני היא כה קשה, עד שמינץ אינו מסוגל להבין את מניעיו ואת התנהגותו בכל כיוון שהוא.

אבל קיים יסוד נוסף המכביד על מינץ לקבוע את עמדתו לגבי נישואי בתו עם עקביה, מי שאמור היה להיות אביה, והוא: "יחסי עריות" פוטנציאליים בין מינץ לבתו, כסיפורה של תרצה: "בערב אכלנו את ארוחת הערב יחד ולאור מנורה אחת עשינו את מלאכתנו. בעד הגולה הלבנה שלחה עלינו המנורה אורה וצללי ראשינו היו לאחד..."; "ובעשר שעות יקום אבי, יחליק שערוטי ויאמר ועתה שכבי נא תרצה. מה אהבתי ויזי החיבור(!), תמיד שמחתי עליה(!). כאילו כל אשר אמר אלי אבי המשך מהרהורי לבו הוא. לאמור בלבו דיבר עמי תחילה ועתה פה אל פה(!). אז אמרתי לאבי אם לא תשכב לא אשכב גם אני..." (כו).¹⁶

"כפל דמות" שכמוהו כ"אבדן זהות" מאיים על שלמותן הנפשית של הדמויות הפועלות... מינץ יודע ואינו יודע את עצמו. אבל לא מפני שאיננו מודע ל"תת הכרתו", אלא מפני שעצם "זהותו" מוטלת בספק. ועל כן התנגדותו של מינץ לנישואי תרצה ועקביה היא אמיתית, כשם שאמיתית היא הסכמתו ואמיתי רצונו באותם נישואין!

אבל באשר לעימות הבא בין תרצה למינטשי (מח-מט), יש לקבוע כי העימות שמדובר בו הוא בלתי צפוי לחלוטין. בעימות הזה מביעה מינטשי את התנגדותה הנחרצת לנישואי תרצה לעקביה מזל: "התאמרי

כי לברך אותך ברכת מזל טוב באתי הנה?", אומרת מינטשי בפליאה וברגז. מינטשי אף מנמקת את התנגדותה: "ואולם את נערה צעירה והוא כבן ארבעים... כי בעוד שנים אחדות הוא כעץ ייבש..." (מח). מה שמפליא יותר הוא, שתרצה מתייחסת להתנגדותה של מינטשי כאל דבר מובן מאליו, כאילו ציפתה לה: "ידעתי כי אבי שלח אותה, ואסתיר מחשבותי..." (שם), דהיינו: תרצה חושדת כי מינטשי ואביה עשו יד אחת למנוע את נישואיה לעקביה מזל. וכן, בהמשך הדברים, לאחר שמינטשי מדגישה את גילו המבוגר של עקביה, זועקת תרצה: "שמעתי את דבריה ואקרא ידעתי את אשר יש בפיה להגיד..." (שם). והשאלה, האם אמת דוברת מינטשי כשהיא טוענת שעניין נישואי תרצה ועקביה לא עלה כלל על דעתה? לכאורה אמת דוברת מינטשי, שהרי תרצה מאשרת כי ניחשה מראש וגם ידעה שמינטשי תתנגד לנישואיה. ועם זאת, אילו לאורך הסיפור היינו נשאלים על עמדתה של מינטשי, לא היה עולה על דעתנו אף לרגע להאמין שמינטשי אמורה להתנגד לנישואי תרצה עם עקביה. שהרי מינטשי נתפשת בדרך כלל כמי שניווטה את תרצה אל חיקו של עקביה מזל.

בגישה הקיצונית ביותר נתפשת מינטשי כדמות דמונית, החותרת בשיטתיות לקראת מטרה זו. תחילה חושפת מינטשי בפני תרצה את סוד אהבת לאה לעקביה. אחר-כך היא מציגה בפני תרצה את ספר זכרונות עקביה, שהוא "אם לא כפלגיאט, אזי כטיוטה בלתי מהימנה... כל המידע האזוטרי ששקדה מינטשי להעביר לתרצה בחריצות חסויה נראה לא אמין, מזויף למחצה". לפי תפישה זו איננה מינטשי את תרצה אינוס פנימי ללכת בדרך שאינה שלה.¹⁷ על כן לא קל להסביר את התנגדותה של מינטשי לבשורתה של תרצה על נישואיה הקרובים עם עקביה. אבל קשה יותר, אם אכן ניתן, להסביר את חשדותיה של תרצה, כאילו עשתה מינטשי יד אחת עם אביה למנוע את נישואיה. לכן אם נבקש להסביר את התנגדותה של מינטשי, יהיה עלינו לבדוק מחדש את כל הקונספציה שלנו לגבי תפקידה של מינטשי בחיי תרצה. שהרי יש להודות שכאשר כאשר אנו קוראים את תגובותיה של מינטשי בקריאה ישירה, ללא מטען החשדות כנגדה, המיוחסות לה בדרך כלל, לא נוכל להשתחרר מן הרושם כי תגובותיה הנחרצות של מינטשי נגד נישואי תרצה הן ישירות, כנות וספונטניות. ועל כן יש להסכים לקביעה שאכן ביושר מזהירה מינטשי את תרצה מפני נישואין שעלולים לגרום לקטסטרופה. אם כך, יהיה

עלינו לחזור בנו מכל ה"האשמות" שהוטחו במינטשי, כאילו מלכתחילה ניווטה את תרצה אל זרועות עקביה מזל. ואז נצטרך לפרש אחרת את טיב מערכת היחסים האינטימית שבין תרצה למינטשי.

לפי תפישה אחרת, מתייחסת מינטשי לתרצה כ"בת סודה". שהרי עקביה, שאמור היה להיות בעלה של מינטשי, הוא זה שאמור היה להיות אביה של תרצה, אילו נישאה מינטשי לעקביה. על כן אין פלא אם מינטשי מוצאת בתרצה "שותפה" לסודות אהבתה הנכזבת לעקביה, בלי שיעלה על דעתה של מינטשי שמא בעשותה כך "תדביק" את תרצה ב"חיידקי האהבה" לעקביה מזל.

מבחינה זו, יש מקום למחשבה שבשיחותיה עם תרצה לא התכוונה מינטשי לנווט את תרצה לזרועות עקביה. ומשום כך התנגדותה של מינטשי לנישואי תרצה עם עקביה - התנגדות של אמת היא. ואכן, מה אפשר לדרוש ממינטשי, אם לא נאמנות לבתה של מי שהיתה חברתה הטובה ביותר, לאה? נאמנות לתרצה, "שאמורה היתה" להיות בתה של מינטשי אילו נישאה לעקביה מזל, הוא עקביה מזל ש"אמור היה להיות" אביה של תרצה, אילו נישאה לו מינטשי? ומשום כך, הנאמנות מחייבת. מינטשי לא תפקיר את תרצה, "בתה" ובת לאה, לנישואין עם "עץ יבש". אבל מצד שני, עם סיום הוויכוח בין מינטשי לתרצה, מצטדקת כאילו מינטשי: "תפקיד משונה תפקידי, ידידתי, תפקיד דודה רעה. אבל מה אעשה. חשבת כי שגיונות נערה צעירה שגיונותיך" (מט). לפיכך, דומה כאילו כל "התנגדותה" של מינטשי לנישואי תרצה היא בחינת בדיקה וניסיון. לבדוק אם נחרצת תרצה בהחלטתה להינשא לעקביה מזל, או שמא אין זו אלא החלטה "פרי משוגותיה של נערה צעירה".¹⁸ אבל משראתה מינטשי כי אכן נחושה החלטתה של תרצה: "נשקה לי על מצחי. מעין טעם חדש טעמתי בנשיקה הזאת" (מט). האם צדקה תרצה כאשר האמינה שהיתה זו נשיקת אמת? או שמא היתה זו נשיקה של "יהודה איש קריות"? ולאמיתו של דבר, האם לא היתה הצדקה לדמוניות של מינטשי? האם לא "גנבה" ממנה לאה את אהובה? האם לא נשאר לבה חלל בקרבה, מאז ועד היום? אנחנו מכירים את מינטשי: "הפוקדת עוון אם על בת" (טו). מדוע לא תפקוד מינטשי את עוון אמה המתה על בתה, תרצה?

אכן, חרף כל נסיונותינו לתהות על קנקנה של מינטשי, נשארתי אישיותה חידתית. מינטשי היא "דמות קוטבית". עקביה דחה אותה לטובת לאה, ובכל זאת נשארה מינטשי חברתה הטובה ביותר של לאה, ועל כן האם אין מינטשי "מלאך"? ועתה, כיוון שנדחתה נהפך לבה חלל בקרבה ו"רוח קרה" עלתה מדבריה. האם אין מינטשי "דמות טרגית"? אולם מצד אחר פוקדת מינטשי על פרטשי עוון אם על בתה, היא שונאת את גיסתה ומדביקה את כלתה בשנאתה (מ). האם אין מינטשי "דמות דמונית"?¹⁹ דוגמה מאלפת למעמד שבו מצטרפים יחד כל הקטבים המנוגדים באישיותה של מינטשי הוא המעמד שבו משוחחות מינטשי ותרצה בגן ביתה של מינטשי, בשעת חג "חנוכת הבית" עם הקמת אגף חדש למגורי אחיו התאום של גוטליב (שם). באותה מסיבת חג, כאשר מתבוננת תרצה בגוטליב ובאחיו, נזכרת תרצה בסיפורה של מינטשי על תדהמתה, כאשר לא הצליחה להבדיל בין גוטליב בעלה לבין אחיו. כאז כן עתה רואה תרצה את מינטשי ניצבת בין שני "בעליה", בין בעלה לבין אחיו, הוא האח שמינטשי טעתה לחשוב כאילו הוא בעלה (כד). אלא שבכך לא סגי. כי במעמד חנוכת הבית מוסר גוטליב לידי מינטשי אשתו מכתב מעקביה, הוא עקביה שאמור היה להיות בעלה הראשון. אלא שבכך לא מסתיימת פרשת ה"ערויות". שהרי באותו מעמד ממתיקה מינטשי סוד עם תרצה, היא תרצה האמורה להיות אשתו של עקביה מזל בעוד זו שאמורה היתה להיות אשתו הראשונה (מינטשי) עדיין בחיים... (מ).

הסיטואציה של הערויות, שממנה ברחת, מזכירה למינטשי את המעוות של ימים מקדם, "זכרה ימים מקדם. מעוות, קראה פתאום... (שם). אין ספק שמינטשי מודעת להוויה המעוותת שבה היא תקועה. אלא שבאופן בלתי צפוי מתברר ש"מעוות" הוא גם שמו של הכלב, שאותו מכנה מינטשי: "מעוות, מעוות, מעוות בניי" או: "מעוות חכמי". בניגוד ללאה, ששמה קץ לחייה, "הצליחה" מינטשי לביית את ה"מעוות". אלא שאותו מעוות, בדמות הכלב, הוא בעל נשמה "דמונית". הוא "יודע" לנבוח על הדוור כאשר זה מביא מכתב מגיסתה השנואה... בניגוד לכך "שפר" גורלה של תרצה. כי מינטשי ידעה לחבב את ה"מעוות" על תרצה. הכלב "נבח נביחות רצון. חבקתי את מינטשי ומינטשי נשקה ליי" (שם). ובסופה של אותה שיחה אומרת מינטשי לתרצה: "וגם מזל ישוב בקרוב. ותחבקני" (שם).

האומנם שפר גורלה של תרצה מגורלה של פרטשי?²⁰ הצירוף של מכלול הקוטביות שבדמותה של מינטשי בקטעי שיחה אלה הוא "קטלני". כי "מלאך" מנשקת מינטשי את תרצה. כ"דמות טרגית" בורחת היא מגורל הערויות, הרודף אותה מאז הכירה את עקביה מזל. אבל כ"דמות דמונית" "מביינת" היא את ה"מעוות" והופכת אותו לחלק מנשמתה בדמות הכלב המעוות, המשמש "שליח" לשנאותיה. אחת התוצאות ההכרחיות של קוטביות זו היא חוסר יכולתה להבחין בין אמת לשקר ובין טוב לרע. מינטשי היא הביטוי הקיצוני של התמוטטות הערכים המתוארת ביצירה. מה פלא אם תרצה אינה יודעת אם מינטשי היא "לה" או "ליצריה"?

ה.

האופי האמביוולנטי של השדרים שקיבלה תרצה מאביה וממינטשי מחייב אותנו להחזיר את מבטינו לתרצה ולשאול את עצמנו: מה ראתה תרצה שמצאה עניין בעקביה מזל? שאלה זו היה מקום לשאול גם אילו היינו משוכנעים שמינץ ומינטשי הם האחראים לנישואיה עם עקביה מזל. אחרת היה עלינו להתייחס לתרצה כאל מריונטה. אבל היא אינה כזאת, אפילו על דעתם של אלה שסבורים שנדחפה בידי מינץ ומינטשי. "חופש הבחירה" הוא מנשמת אפה של היצירה. הוכחה לכך שתרצה אינה מריונטה מוצאים אנו בדחייה שדחתה את לנדא חרף מאמצי השדכן גוטסקינד, חרף השתדלויותיו של אביה, וחרף אישיותו הנפלאה של לנדא. ועל כן המניעים הפנימיים של תרצה הם המכריעים להבנת היצירה, לא פחות ואולי יותר מן המניעים הבלתי מודעים של אביה ושל מינטשי. אך כדי לחדד את הבעיה, נניח שמינץ ומינטשי האמינו כי בדיבוריהם, במעשיהם וברמזיהם מתכוונים הם להסגיר את תרצה לידי עקביה, ואז נשאלת השאלה: האם היה יסוד אובייקטיבי לאפשרות שתרצה תמצא עניין כלשהו בעקביה מזל? הלא מכל העדויות העומדות לרשותנו ומתוך תיאור עקביה כפי שהוא נתפש בעיני מינטשי עצמה, אפילו מתוך עיני קילא, ואפילו מתוך עיניה של תרצה, ובעיקר מתוך המניפולציות שעושה תרצה בעקביה מזל, מניפולציות הנובעות מתוך הכרה יסודית של חולשותיו, ברור שקשה מאוד למצוא הסבר סביר לשאלה: מה מצאה תרצה בעקביה מזל?

בספר זכרונותיו: "וצנת פתאום חלפה על אצבעי. כלו זכרונות עקביה מזל" (כד). יש להניח שתרצה הבינה כי במשפטים אלה נתן ביטוי למותו הנפשי.

התשובה היא, שתרצה מתאהבת בעקביה מזל מפני שהיא יודעת שהוא בחינת "מת", אבל כיצד נסביר זאת? תרצה תופשת את עצמה בשני פנים. מצד אחד, ככפילתה של אמה עליה להשלים ולתקן מה שהחסירה אמה, אך מצד שני, כדי להשלים ולתקן מה שהחסירה אמה, עליה להקים את עקביה ה"מת" לתחייה. משום כך תופשת תרצה את עצמה כשליחה שנועדה "להחיות" את מזל ל"יתחיית המתים". שאכן זוהי מחשבתה לומדים אנו מן המבוא המקדים לפגישתה עם מזל ביער (כח-כט): "בימים ההם אהבתי לטייל יחידה", מספרת תרצה, ובהמשך מוסיפה היא: "כי מצאתי חברה לא ברכתיה, וכי בירכה אותי עניתי בשפה רפה, פן תלווה אותי" (כח). חששה של תרצה מוצדק. תרצה אינה זקוקה למלווה או לעדה בשעת פגישתה הדרמטית עם עקביה. אבל סגנון דבריה של תרצה מזכיר את דברי אלישע לגחזי בשליחותו להחיות את בנה המת של השונמית: "כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו" (מלכים ב' ד', כ"ט). כגחזי בשעתו, היוצא להחיות את המת, כך גם תרצה, היוצאת להחיות את עקביה מזל "המת". זהו המפתח להבנת מחשבותיה ופעולותיה של תרצה. עקביה, זה שנחשב ל"פגר" בעיני רואיו, בעיני עצמו ואפילו בעיני תרצה, הוא מושא של שליחות בעיני תרצה. שליחות של "יתחיית המתים".

תרצה אינה מבטלת את קיומם של הפגמים החמורים באישיותו של עקביה מזל. אדרבה, היא מכירה אותם ומכירה בהם. אך דווקא בהם טמון כוח משיכתו העצום של עקביה. ובדומה לגחזי, המבקש להחיות את בנה המת של השונמית באמצעות המאגיה, בכך שישים את משענתו של הנביא על פני הילד (שם), כך תרצה. באמצעות המאגיה תקים תרצה לתחייה את עקביה מזל, "המת".

1.

למאגיה מקום מרכזי בתודעתה ובמעשיה של תרצה, הפועלת באמצעות שני יסודות עיקריים: פעולה באמצעות עצמים מאגיים, כגון באמצעות השמלה, ופעולה באמצעות מניפולציות, שגם הן נתפשות כפעולות מאגיות.

כדאי לשים לב שבעינינו "התאהבותה" של תרצה בעקביה הפכה להיות מובנת מאליה; אבל אם נבדוק מחדש את עקביה, "כשהוא בפני עצמו" וכפי שהוא נתפש בעיני זולתו, הרי לא היה סיכוי כלשהו שתרצה "תתאהב" בו. לאמיתו של דבר, אם יש דבר בלתי מובן בסיפור, זהו הרעיון שתרצה מסוגלת להתאהב בעקביה. והנה, כנגד כל הסיכויים כולם, "התאהבה" תרצה בעקביה והכריחה אותו לשאת אותה לאשה חרף רצונו. לכן במקום השאלה: האם "הסגירו" או "לא הסגירו" מינץ ומינטשי את תרצה? האם לא היה עדיף לשאול: מה גרם לתרצה שתתעקש להינשא לעקביה מזל? אכן, אמת היא שההיגיון הכללי של הסיפור מחייב שתרצה "תתאהב" בעקביה מזל. ועם זאת, מצד שני יש הכרח ש"היגיון" זה יתפתח באופן הגיוני מתוך האמת הפנימית של הדמויות עצמן. על כן השאלה אודות ההיגיון הפנימי של תרצה ה"מחייב" אותה "להתאהב" בעקביה מזל היא שאלה במקומה. והנה, למרבה הפרדוקס מתגלה לנו שתרצה נמשכת לעקביה מזל דווקא בגלל חולשותיו. ובמידה שמיטיבה היא להכיר את חולשותיו, כך נמשכת היא אליו יותר ויותר.

זהו "סוד כוחו" ו"סוד משיכתו" הפרדוקסליים של עקביה מזל בעיני תרצה. אלא שאת ה"סוד" הזה לא יכול היה איש להעלות על דעתו. והראיה, קילא, מינטשי ואפילו עקביה עצמו מפנים את תשומת לבה לחסרונותיו ולמגרעותיו. אדרבה, בעיני תרצה חסרונותיו של עקביה מזל הם מעלותיו! מבחינת חסרונותיו היא מכירה אותו פי כמה וכמה יותר משמכירות אותו מינטשי וקילא גם יחד. יתרה מזו, תרצה מתכננת את כיבושו על-פי חולשותיו. תרצה מכירה אותו בחולשותיו. היא "מתאהבת" בו בגלל חולשותיו. היא מתמרנת אותו באמצעות חולשותיו. אלא שבסוף היא נופלת קרבן לחולשותיו. תרצה יודעת שעקביה מזל הוא כבן שלושים וחמש, למעלה מכפליים מגילה, ושרוח עצב מרחפת על פניו (ט). היא רואה אותו בשברונו הגדול כאשר מינץ מודיע לו כי לאה שרפה את כל כתביו. בצאתם ממנו, היא ראתה אותו מכבה את המנורה, שזה עתה הדליקה המשרתת (יא). יש להניח שהיא מבינה את משמעות המעשה, כי בכך ביטא עקביה את מותו הנפשי והרוחני (יא). מתוך קריאה בזכרונותיו היא מודעת לחולשתו הגברית בויותר שוויתר על לאה. ודאי שלא נעלם ממנה וידויו האישי: "מה חדל אני" (כג). אין ספק שהבינה את משמעות משפטי הסיום

ביום אביב, משום שגם סיפור זה מבליט את היחס המאגי של תרצה לשמלתה.

ערב פסח, כך מספרת תרצה, לבשה היא "שמלת אביב" (מג). והנה, בשעת פגישתם ביער מפנה עקביה את תשומת לבה על שהיא יושבת ב"שמלה קלה" על "גזע לח" (מד). תרצה מאשרת בלבה כי יודעת היא כי לח העץ ושמלתה כי קלה (שם). והתוצאה, בעקבות אותה צינת הקור שניחתה בה, חלתה תרצה. והנה מוכיחה אותה מינטשי על שיצאה בשמלת קיץ ביום חורף, ואילו תרצה, לעומתה, מתעקשת: "לא... כי שמלת אביב ביום אביב לבשתי" (מט).

שתי אינטרפרטציות אפשריות לדיאלוג זה. לפי האחת, מתעלמת תרצה מן המציאות: בעיניה, שמלת אביב היא כשמלת קיץ, וחורף - הוא אביב. לפי האינטרפרטציה השנייה, מאמינה תרצה שבאמצעות שמלת הקיץ היא תגרום לשינוי עונת השנה מחורף לאביב. כך או כך, המציאות אינה מכשול! ואכן, בגלל השמלה הקלה הצטננה תרצה וחלתה. בעקבות המחלה - זכתה תרצה בעקביה. מי אומר שהמאגיה היא אמונה תפלה?

נושא אחר הקשור ב"שמלה" הוא עניין הרגע או השעה שבה "התאהבה" תרצה בעקביה. טענתנו היא: תרצה "התאהבה" בעקביה "במבט ראשון" בביקורה הראשון אצל מזל. למטרה זאת עלינו לנתח את דיווחיה של תרצה אודות שני הביקורים הראשונים שלה בבית עקביה מזל. תרצה מספרת כי בתום שנת האבל, בא אליה אביה ואמר לה כי הגיעה השעה להקים "מצבה לאמנו" (ח). תרצה שמה את כובעה לראשה ונעלי יד בידה, ובפנותה אל אביה אמרה: "הנני אבי" (שם). ואז מוסיפה תרצה את ההבחנה כי אביה השתאה לה "כאילו לא ראה בלתי היום כי אבל לבושי" (שם). אין ספק שהבחנתה כאילו **השתאה** לה אביה הבחנה מדויקת היא, אלא שתרצה טועה לגבי משמעותה. תרצה מופתעת משום שזו הפעם הראשונה שאביה שם לב אליה, לאחר שנדמה היה לה כי "שכוח שכחני אבי, נשכחתי כי חיה אני" (שם). והשנית, משום שאין ספק שהיה משהו במבטו של אביה, יותר מתשומת לב תמימה. דהיינו, מינץ הסתכל בתרצה, והנה לפניו - לאה! זוהי הסיבה האמיתית להשתאותו. אמנם יש מקום לטענה שכנגד, כאילו הפעם הראשונה שבה נתן מינץ דעתו לדמיון שבין תרצה לבין לאה התרחשה בפגישה

הפגישה ביער (כח-כט) היא אחת ההוכחות הקושרות מאגיה במניפולציה. שהרי גם אם נקבל את ההנחה שבמישור המניפולטיבי סוחטת תרצה את עקביה "סחיטה מינית", אי-אפשר להתעלם מכך שבמישור אחר, הוא המישור המאגי, מגלה תרצה שליטה מלאה במצבי הרוח של עקביה. ב"משחק הנשיכה" מצליחה תרצה להוציא את עקביה משלוות רוחו. תחילה מטילה היא עליו פחד אימים: "וכל עצמותיו רחפו מפחד" (כט). ואילו מיד אחר-כך, לאחר שחשפה את התחבולה, "צחק גם הוא צחוק גדול ועליו" (שם), צחוק שבעיניה הוא עדות ל"תחיית העצמות היבשות". מן הזווית המאגית, ניתן "לפרש" את "תחייתו" של עקביה בתהליך מאגי שבו שני שלבים:

שלב א': תרצה עוטפת את היד.

שלב ב': תרצה חושפת את היד.

שאכן "פעולה מאגית" לפנינו - על כך יעיד ההמשך. תרצה, המתהפכת על משכבה, מספרת כי "שמתי אצבע למו פי" (שם), כנראה כדי "לרפא" את "הפצע", ואף בוחנת את סימני המטפחת, "כאילו הוכתמו בדם".

אין ספק שתרצה בטוחה ש"הפגיעה" השאירה "סימנים". כל זה מעיד ש"המשחק" שיזמה ושיחקה היה בעיניה "מציאות" של ממש, כאילו באמת נשכה הכלב, כאילו באמת השתלטה על המציאות. האמונה בעצמתה המאגית של תרצה פוגעת גם בעקביה. והראיה: בפגישתם הבאה שואל עקביה את תרצה אם נרפאה היד מנשיכת הכלב (לד). פעולה מאגית נוספת פועלת תרצה במשחק "מזרח" בבית הכורף. אין ספק שבמעשה זה מחקה תרצה את טקס האירוסין של אמה ושל עקביה. אבל עצם החיקוי נתפש בעיניה כ"פעולה מאגית" של שחזור העבר, גם אם אינו דומה במאת האחוזים למקור. דוגמה לאמונתה בכוחם המאגי של עצמים מוצאים אנו גם ביחסה של תרצה ל"שמלתה", היא השמלה ש"תולדותיה" מתחילות מראשית היצירה ומסתיימות כמעט עם סופה. ראשיתה של השמלה ביחסה של תרצה לכוחה המאגי של שמלת אמה, שהרי מכוחה של השמלה הלבנה הפכה לאה למלאך. ובסוף הסיפור, בזכותה של "שמלת אביב ביום אביב" (מט), זכתה תרצה בעקביה מזל.

ה"שמלה" משמשת בין היתר גם מראה, שדרכה ניתן להשקיף על ראשית התאהבותה של תרצה בעקביה מזל. אבל, נתחיל בסיפור "שמלת אביב

מאוחרת יותר, בעקבות הערת הרופא, "פניה כפני אמה עליה השלום" ואז: "ויסב אבי פניו אלי ויראני" (יג). אולם תרצה, המדייקת בלשונה, מדגישה כי אביה "ראה" אותה, בעוד שלגבי הדיאלוג לקראת הפגישה הראשונה עם עקביה, שבו עסקינן, מדגישה תרצה כי אביה "השתאה" לה. האם בעקבות הערת הרופא היה מיניץ מסתפק ב"ראייה" בלבד, אילולא היה כבר מודע לדמיון שבין לאה ותרצה?

נחזור לתרצה ולתגובתה, כי למראה עיניו המשתאות של אביה מפרשת תרצה את מבטי אביה כאילו "לא ראה בלתי היום כי אבל לבושי" (ח). ברור שתרצה אינה מסוגלת לפרש את המשמעות האמיתית של מבטי אביה. אבל מדוע נתפשת היא לעניין "בגדי האבל"? אפשר לשער שהמסר שקיבלה תרצה מתוך מבטיו של אביה הוא, שהיא כבר "אשה", ועל כן "כאשה" נעשית תרצה מוטרדת על שאינה לבושה "כאשה". ואכן, לקראת הביקור השני אצל עקביה מזל, החליפה תרצה את "בגדי האבל" בשמלה חדשה. ועל כן יש להבין את השתאותה של תרצה, כאשר לקראת הביקור השני, שחל בחול המועד של אותו פסח, מפנה אליה אביה את ההערה: "שמלה חדשה לך". שהרי אם, לדעתה, השתאה אביה על שמלת האבל שלה, יש להניח שיקבל ברצון את שמלתה החדשה. אולם טעות היתה בידה. כי דווקא שמלתה החדשה היא שהפתיעה אותו. ואת הפתעתו זאת הוא מביע במפורש. שהרי, מנקודת מבטו, הוא לא הוטרד כלל מ"בגד האבל" שלה. מבחינתו, בהתאם לרוח האבל "הנצחית" השורה עליו, רצוי היה אילו המשיכה תרצה ללבוש את בגד האבל "לנצח". תרצה המופתעת עונה כמצטדקת: "בגדי מועד לבשתי", דהיינו: אל תחשוב שחדלתי מאבלי. לא "שמלה חדשה" לבשתי אלא "שמלת חג", לכבוד חג הפסח. אבל העניין אינו כל כך פשוט. זאת מפני שתרצה לא לבשה "סתם" שמלת חג, היא באמת **תפרה** לעצמה שמלה חדשה. "ויהי בהיותנו בדרך ואחשוב מה זאת עשיתי כי תפרתי לי **שמלה חדשה**" (יז) מדוע סותרת תרצה את עצמה? מדוע בתשובתה לאביה היא מדגישה את "שמלת החג", אבל בינה לבין עצמה היא מודה כי אכן תפרה לה "שמלה חדשה"? התשובה היא, שתרצה תפרה לעצמה "שמלה חדשה" לכבודו של עקביה מזל. משמע, כבר במבט ראשון, בפגישה הראשונה, "התאהבה" תרצה בעקביה מזל... הלא-יאומן התרחש!²¹

בסיום הדיאלוג הכושל בינה לבין אביה, מספרת תרצה: "פשטתי את נעלי היד ואשמח בעטוף רוח קרה את ידי" (שם). "הרוח הקרה" היא "רוח המוות". תרצה ידעה שעקביה הוא בבחינת "חי-מת" ושהיא מושיטה לו את "ידה המתה". מעין ירידה אל השאול, כאורפאוס בשעתו, על מנת להצילו מן השאול. אלא ש"יד המוות" של עקביה גברה על "ידה". עקביה נשאר "בשאול", ואתו גם תרצה. פעמיים טעם עקביה מן הפרי המר. בפעם הראשונה, כאשר לא נשא את לאה לאשה. בפעם השנייה, כאשר נשא את תרצה לאשה. בפעם הראשונה היו אלה "כוחות השחור", בדמות אביה של לאה, שגרמו לשברונו. בפעם השנייה היו אלה "כוחות השחרור", בדמותה של תרצה. האופן שבו "כוחות השחור" שיתפו פעולה עם "כוחות השחרור" בא לידי ביטוי בעיצוב חגי ישראל השזורים לאורך הסיפור. כי חגי ישראל, אשר אמורים היו להיות ציוני דרך בדרך לגאולה, הפכו לתמרורים בדרך לחורבן.

ז.

גילויים של חורבן היהדות מוצאים אנו בטרנספורמציה של חגי הגאולה, ההופכים מ"חג" ל"חגא", ומשום כך הופכים החגים לציוני דרך בטררגדיה המשפחתית והאישית של תרצה ושל הסובבים אותה.

בערב שבת, הוא ערב חג הפסח, הוא היום שבו שמה לאה קץ לחייה: "ימים אחדים לפני החג ירדה מעל מטתה" (ו); "אמי השיבה רוחה ובערב שבת בין השמשות לקברות הובלה" (ח). בכך הפכה לאה את חול המועד פסח למועד של אבל וקינה: "כל שבעת הימים ישב אבי ודמם" (שם).

ושוב ערב פסח, עם תום שנת האבל, לוקח מיניץ את תרצה לביקור בבית מזל, ובכך קושר מיניץ את הקשר הפטאלי בין תרצה לבין מר מזל. ובחול המועד של אותו פסח, בביקורו השני של מיניץ בבית מזל, מספר מיניץ למזל כי ערב מותה שרפה לאה את מכתבי האהבה שכתב לה. וכך, לשמע הבשורה המרה, הוכתה נפשו של מזל מכת מוות, "ומזל פָּבַה את המנורה" (יא). מכאן ואילך לא יוסיף מזל לכתוב שירים ואף לא יענה על מכתביה של תרצה. נפשו הוכתה ב"חושך מצרים". לעולם לא תהיה לו "גאולה". "חסל סידור פסח" וחסל סידור חול המועד של פסח. הקור והלילה עוטפים את נשמתו. תרצה לא תהיה "עמוד האש" להנחותו דרך.

אבל עוד לפני כן מגלה תרצה, מתוך קריאה בספר זכרונות מזל, שסוכת האהבה של עקביה מזל ושל אמה התגלתה כאשליה נוראה. כמה אירוניה טמונה בהכרזתו של עקביה: "מה נאוה סוכתי בחג הסוכות". כך סבור היה עקביה מזל, אבל "עתה סוכת החג מלאה פולים ועדשים" (כב-כג). ובערב יום הכיפורים, כאשר ראתה תרצה את אביה עומד "לפני איש בלא טלית", הבינה כי אביה מבקש סליחה מעקביה מזל. מה פלא אם תרצה מסכמת את החיזיון במילים: "ותכה מדמעה עיניי" (כו). ובאותו לילה, ליל יום הכיפורים, כוכבי השקט ברקיע ונרות החיים בבתים האירו את דרכנו" (שם). כוכבי השקט ברקיע מסמלים את דממת הנצח. נרות החיים הם נרות הזיכרון, נרות המוות. אלה הם "ציוני הדרך" ה"מאירים" את דרכה. ועתה, כמה אירוניה יש בהכרזתה: "מה אהבתי את קדושת היום".

ובחנוכה מופיע השכן גוטסקינד ("בן אלוהים", זה המכריז "בת פלוני לפלוני"), ומספר לה בגאווה, כי הוא זה אשר על ידו היתה לאה לאשה לאביה (ל), מבלי לדעת כי הוא זה אשר גרם לקטסטרופה. ועם זאת, הפעם, בבואו לשדך לתרצה את הנער לנדא, היה בידו לחלץ את תרצה מן המלכודת שהוא עצמו יצר. אך תרצה אבודה. תרצה "מכרה את נפשה" למר מזל.

ושוב, חג נוסף, חג החנוכה - חג האור, חג הניצחון, חג נצחון הטוב על הרע - הופך להיות שלב נוסף במדרון האבדון של תרצה.

ואנו חוזרים שוב לערב חג הפסח, השלישי במספר מאז שמה לאה קץ לחייה. ביום זה, בעת שטיהרו את הבית, מצאה תרצה את ה"מזרח" השבור והפגום, שהיה לו חלק באירוסיה הכושלים של לאה למר מזל, והנה בבית הכורך, שאליה הביאה את ה"מזרח" לתיקון, פגשה את מר מזל. וכך, בדרך של חיקויים, ביוזמתה, חוזרת תרצה על אותו טקס, כאילו מתוך תקווה לגאול את נשמתם האבודה של לאה, של תרצה ושל עקביה. אבל אילו ידעה לקרוא את האותות, היתה מבינה שנסיונה - ניסיון כושל הוא. כי לאחר שקראה תרצה את המשפט: "אשרי איש שלא ישכחך", לא השלים מר מזל את המשפט, כפי שעשה בעת אירושיו עם לאה: "ומזל הוריד לארץ ראשו" (מג). מזל אינו משתף פעולה עם תרצה. וכך הופך ערב חג הפסח גם הפעם לשלב נוסף במדרון הטראגי.

המועד האחרון הנזכר בסיפור הוא "ערב שבת נחמו", שבו חגגו עקביה מזל ותרצה את כלולותיהם. לכאורה, שבת הגאולה. אבל לא כך חשבו עקביה, מזל ותרצה. רק מניין אנשים הוזמנו לחתונתם. "העיר המתה, כי לא נעשתה חתונה פשוטה כזאת בעירנו עד היום ההוא" (נ). "חתונה פשוטה" אומרת תרצה; "הלוויית המת", נאמר אנחנו. בחתונתם, הוציאו עצמם עקביה ותרצה, למעשה, מכלל ישראל.

חגי ישראל נותנים ביטוי למהות המרכזית של ההווה היהודית. משום כך יש בהם כדי לעצב את תודעת היהודי. אבל בסיפורנו, היחידים, המורדים, כופים את האינטרפרטציה שלהם לאותם חגים. בכך מחדירים הם לתוך החגים את עולמם המעורער, המאיים לפוצץ את ההווה היהודית מבפנים.

ח.

תרצה דחתה את לנדא ובחרה בעקביה מזל. הן הדחייה והן הבחירה - ביטויים הם לתקווה של גאולה. אילו בחרה בלנדא, היתה נותנת ביטוי לבחירה בחלום ובחזון של ישראל בארצו. אבל תרצה העדיפה את עקביה מזל. בכך שהעדיפה תרצה חזון של גאולה בגלות עצמה, שבה חלום האהבה ירפא את כל החוליים, ידעה שהגשמתה של האהבה תהיה כרוכה בעבירה של "איסורי עריות". ואולי דווקא משום כך תפקיע "האהבה האסורה" את מוסרות העבר ואת איסוריו. תרצה האמינה שתוכל להחיות את העבר המת, אלא שזה גרר אותה אל הקבר.

הערות

1. ש"י עגנון, "בדמי ימיה", בתוך: על כפות המנועל, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' ה-ני"ד.
2. אי שביד, "גיבורי הסיפור 'בדמי ימיה', כולם כבר יצאו מנתיב האמונה...", במאמרו: "בדרך תשובה".
3. ע' עוז, שתיקת השמים, עמ' 34.
4. ע' עוז, "יחסה של תרצה אל אמה הוא יחס פולחני. מתחילת הסיפור היא מקדשת את דמותה", בפרק "מי בא?" בתוך: מתחילים סיפור, עמ' 23.
5. ע' עוז, "עד כמה אכזרית (שלא בזדון) היא ההטעמה הילדותית הזאת ידע הקורא רק בהמשך הסיפור, כאשר יתברר לו כי החולה השואלת בכל עת מחדש: 'מי בא?' אולי אכן עדין היא מצפה לאהובה" (שם, עמ' 24).
6. ע' צמח, "בכפל דמות", בתוך: קריאה תמה, עמ' 13.
7. אי באנד, עמ' 326.
8. אי באנד, שם, וראה גם: ג' שקד, "דיוקנו של המהגר כנברוטיקן צעיר", המעמיד את ניתוח "שבועת אמונים" על העיקרון של גילוי עריות.
9. אי באנד, שם, 327. בעיקר ראה עמ' 120-128.
10. ע' צמח, שם, 14-15.
11. סיפורה של תרצה על אודות פגישתה עם עקביה מזל אינו מוצג במערכת של משפטים משועבדים, ביחסי סיבה ומסובב, אלא על-ידי משפטים פשוטים המחברים בו"ו החיבור. אלא שהיעדר הסיבתיות התחבירית נובע מסגנונה המקראי. לדוגמה: שמואל ב' פרק י"א.
12. "רגלי איש" הם סמל של מיניות גברית: "ואם ביום אשר אין מזל בבית הספר וארעד לקול רגליו" (לא); או: "לקול רגלי אבי הקיצות... בושתי..." (מו).
13. ג' שקד, אמנות הסיפור של עגנון, עמ' 222.
14. לפירושים שונים של החלום, ראה נ' בן-דב, עמ' 215-236.
15. ע' צמח קובע כי מינץ אמנם לא התכוון לכך, אלא שבאופן בלתי מודע, בגלל רגשי נוחם ואשמה כלפי עקביה, הוא מבקש להעלות את בתו לעולה ולתת אותה לעקביה, כדי לכפר על חטאו (י' צמח, שם, 23-24).
16. אי רוזיק, שם, עמ' 26.
17. נ' בן-דב, שם, עמ' 224-225.
18. ג' שונמי, עמ' 38-39.
19. זוהי, כמדומה, דעתה של נ' בן-דב, שם, שם.
20. נ' בן-דב טוענת ששיאה של אותה שיחה הוא בהצלחתה של מינטישי להעתיק את מאווייה של תרצה מלנדא לעקביה מזל (שם, 228-230).
21. אמנם אחת מתלמידותיו של עקביה מזל התאהבה בו, ראה פרשת קפירמילך המורה (עא). אבל אין בזה כדי להקטין את התמיהה לגבי התאהבותה של תרצה בעקביה מזל. זאת משום שתרצה היתה מודעת לכלל ההוויה הטנאטית והוויית העריות הקשורה בעקביה מזל. מה שאין כן לגבי אותה תלמידה, שהתאהבה בעקביה כתלמידה במורה שלה.

ביבליוגרפיה

- באנד, אי, "המספר הבלתי מהימן בימיאל שלי ו'בדמי ימיה", בתוך: שמואל יוסף עגנון, מבחר מאמרים על יצירתו, ליקט וצירף מבוא הלל ברזל, עם עובד, 1982.
- בהט, י', "בדמי ימיה", בתוך ש"י עגנון וח' הזז, עיוני מקרא, יובל, חיפה תשכ"ב, עמ' 51-68.
- בן-דב נ', "חלום כמציאות ביבדמי ימיה", הדמות שמאחורי הקלעים", בתוך: חקרי עגנון, עיונים ומחקרים ביצירת ש"י עגנון, מוגש לפרופ' יהודה פרידלנדר בעריכת הלל וייס והלל ברזל, אוניברסיטת בר אילן, 1994, עמ' 215-236.
- עוז, ע', שתיקת השמים ועגנון משתומם על אלוהים, כתר, ירושלים 1993. מתחילים סיפור, כתר, ירושלים 1996.
- צדקה, ר', "הדמות המרכזית כמספרת", בתוך: מעלות לספרות ולהגות, ארגון מורי בתי-הספר העל-יסודיים, ניסן תש"ל - אפריל 1970, עמ' 28-34.
- צמח, ע', "בכפל דמות", בתוך: קריאה תמה בספרות עברית בת המאה העשרים, מוסד ביאליק, ירושלים 1990, עמ' 11-24.
- "תהילה", שם, עמ' 71-90.
- רוזיק, אי, "התהוותם של סמלים", בתוך: מעלות לספרות ולהגות, ניסן תש"ל - אפריל 1970, עמ' 5-27.
- שביד, אי, "בדרך תשובה, 'בדמי ימיה' מאת ש"י עגנון", בתוך: שלוש אשמורות, עם עובד, תל-אביב 1964, עמ' 62-70.
- "תהילה לעגנון כסיפור קודש", מולד, סדרה חדשה אי (כ"ז), חוברת 1 (תשכ"ז - 1967).
- המאמר מופיע גם בקובץ ש"י עגנון, מבחר מאמרים על יצירתו, עם עובד, עמ' 501-520.
- שונמי, ג', "גיבורים בכבלי כפליהם", בתוך: מעלות לספרות ולהגות, ניסן תש"ל - אפריל 1970.
- שקד, ג', אמנות הסיפור של עגנון, ספריית הפועלים, דעת זמנו, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה ותל-אביב 1976.
- "דיוקנו של המהגר כנברוטיקן צעיר (על שבועת אמונים)", בתוך: פנים אחרות ביצירתו של עגנון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989.

30 ק. 35 כ. 1/2

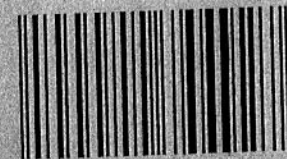
במכללה

מחקר, עיון ויצירה

העורך: אהרן שי

חוברת מס' 10
קיץ תשנ"ח

המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין
ירושלים - תשנ"ח

1000-2274-4927

XL.A1567 10 1998/99

[כתב-עת]

במכללה